

A nagy katalogizálási irányzatok kialakulása a XX. század első felében

Pogányné Rózsa Gabriella

Az emberi tudás és az információkat hordozó dokumentumok mennyiségi növekedésével mindinkább utópiává válik az egyetemes gyűjtőkörű könyvtár, a teljességre törekvő gyűjtés és a világ kiadványtermésének egy katalógusban történő regisztrálása. Mindazonáltal éppen ezek a változások teszik vissza-visszatérővé és elengedhetetlenné az emberi tudás egyetemes számbavételét. Mint tudjuk *Conrad Gesner „Bibliotheca universalis”*-a (1545) sem lett világbibliográfia, szakmai közhellyé kopott a „Barnaby Rich szindróma”-nak nevezett jelenség*, mégis a XX. század könyvtárügye is ezen kihívásokkal találta szemben magát. Minél jobban túllép egy könyvtár közvetlen környezetének információellátásán, minél közelebb áll ahhoz, hogy a „világkönyvtár” részévé váljék, annál fontosabb, hogy a könyvtári dokumentumok formai jegyeinek rögzí-

tése és az állományt tükröző katalógusok építése egységes szempontok szerint – és lehetőleg – egyazon szabvány értelmében történjék. Az egységes katalogizálási szabvány megalkotásának előfeltétele viszont a leíró katalógusok funkcióinak elméleti kidolgozása és fogalomrendszerének, elvi alapjainak kimunkálása.

A leíró katalógusok funkcióinak fejlődése

A mai gyakorlat számára az angol-amerikai szabályzat megreformálása, illetve az 1961-es párizsi nemzetközi katalogizálási konferencia kapcsán foglaltak össze legpontosabban a formai katalógus

* Vö.: Braun T. – Klein Á. – Zsindely S.: A tudományos szakirodalom növekedése: a Barnaby Rich szindróma... In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 1995. 11/12.sz. 427-431.p. (Barnaby Rich már 1613-ban a könyvek „elburjánzásáról” panaszkodott.

alapfeladatai. Vagyis: adjon választ a következő kérdésekre:

- ☒ megvan-e egy bizonyos könyv,
- ☒ egy szerzőnek milyen művei,
- ☒ egy műnek mely kiadásai található meg a könyvtárban.¹

Ezek az alapfeladatok csak akkor láthatók el maradéktalanul, ha a „könyv” azonosításához a preg-náns adatokat (szerzői név és/vagy cím) a könyvön szereplő formában regisztráljuk; a „szerzői oeuvre” és egy „mű” összes kiadásainak egybetartása pedig az adatok egységesített (egyezményes) formájának segítségével oldható meg.

A XV-XVI. század katalógusai a szerző életművének egybetartását valósították meg a szerzői nevek és címek általánosan elfogadott, többségében latin változatát használva, mellőzve az egyes verziókat megkülönböztető adatok rögzítését. A „mű” különböző kiadásainak egymás mellé rendezését csak néhány anonimánál vállalták fel, leginkább a Bibliánál.

Thomas Hyde a Bodleiana 1674. évi nyomtatott katalógusának előszavában kimondja, hogy a több formában szereplő szerzői nevek esetében utalókat alkalmaz, amelyek a kiválasztott „vezérformá”-hoz vezetnek a használót – Hyde tehát ellátja az egyes könyvekről és a szerző életművéről való tájékoztatás alapfeladatát is².

A „mű” eltérő kiadásainak regisztrálását, mint tulajdonképpen önálló és minden esetre kiterjedő alapfeladatnak felvállalását a gyakorlatban *Cutter* következetesen végigviszi ugyan, de szabályként nem mondja ki. Erre csak a századfordulón létrejövő katalógizálási iskolák elvi megalapozásában kerül sor, bár az egyes irányzatok más-más alapfeladatra teszik a hangsúlyt és ebből következően eltérő megoldásokat alkalmaznak.

A formai feltárás legjelentősebb dokumentumaira való áttérés előtt fontos azonban – röviden – még egy szempontra kitérni, nevezetesen arra, hogy a

formai katalógusok felépítését és használatát a kor technikai lehetőségei is befolyásolják. A korai szabályzatok több olyan esetben is csak utalók készítését írják elő, amikor a melléktétel alkalmazása kényelmesebb hozzáférést biztosítana a keresett dokumentumhoz, de a céduลาสokszorosítás kezdetleges módszere (kézzel való másolás) miatt ez a megoldás potenciális hibaforrást hordozott magában.³

A szabványosítás kezdetei

A XIX. és XX. század fordulóján keletkeztek az első olyan katalógizálási szabályzatok, amelyek meghatározott földrajzi területen vagy bizonyos típusú könyvtárak számára kötelező szabványként funkcionáltak, illetve fontos szerepet játszottak szigorúan vett hatókörükön kívül is e terület szabályozásában. *Joris Vorstius*⁴ három csoportba sorolja e szabályzatokat. A három irányzat közötti alapvető különbség az anonim művek – tehát ahol nincs vagy nem állapítható meg konkrét (személyi) szerző – besorolásánál jelentkezik: a címnek más-más formáját vagy elemét veszik figyelembe, valamint a „testületi szerzőség” értelmezésében és használatának feltételeiben is eltérően rendelkeznek. A katalógizáláselmélet és a nyelvészet, pszichológia határmezsgyéjén érdekes megállapítást tesz Vorstius: a szabályzatokat tulajdonképpen a nyelvcsaládoknak megfelelően germán, angolszász és román (újlatin) típusnak, irányzatnak nevezi. Az egy szerző nevéhez fűződő művek esetében mindhárom irányzat a szerző neve alatti katalógizálást írja elő – bár eltérések mutatkoznak a szerzői név rendszavának, illetve egységesített formájának megválasztásában.⁵

A német katalógizálási iskola

Európa több országában – Németország és Svájc német területei mellett többek között Ausztriában,

Magyarországon és 1917-ig az orosz könyvtárakban is – a germán katalogizálási irányzat határozta meg a formai feltárás kereteit; legjelentősebb képviselője az 1899-ben létrejött „Instruktionen für die alphabetischen Kataloge der preußischen Bibliotheken und für den preußischen Gesamtkatalog vom 10. Mai 1899”⁶, az ún. *Porosz Instrukció* (PI). 1899 előtt a német könyvtárak feldolgozó munkáját egymással többé-kevésbé összhangban lévő, de egy-egy nagykönyvtár házi gyakorlatát átvevő – esetleg provinciális – szabályzatok határozták meg, érvényességi körük sokszor nem terjedt túl az adott tartomány határain. A számos szabályzat közül legfontosabb a breslauer könyvtár 1874-ben, illetve továbbfejlesztett változatban 1886-ban elkészült dokumentuma, *Karl Dziatzko* műve. *Fritz Milkau* (1859-1934), akit 1895-ben bíztak meg a porosz könyvtárak központi katalógusának megszervezésével, az ő munkáját vette alapul a központi katalógus és Poroszország könyvtárai számára kidolgozott rendelkezések elkészítésekor.

*Heinrich Roloff*⁸ hangsúlyozza, hogy a szabályzat szűkebb pátriáján kívüli elterjedése annak köszönhető, hogy további német tartományok is csatlakoztak a központi katalógushoz. Fontosnak tartja az ebből adódó állandóságot, az angol-amerikai szabállyal egy évben (1908) megjelent dokumentum revideált változata az 1950-es évek elejéig kisebb fejlesztésektől eltekintve változatlan maradt.

Ez az iskola grammatikai-logikai kritériumok alapján választja meg a cím rendszavát: a „substantivum regens”-hez, az első olyan főnévhez sorolja az anonimákat – és általában a címeket – amelyek a tartalomra legjellemzőbb és nyelvtani (jelzős vagy határozói) szerkezetben nem alárendelt helyzetű. Ez az eljárás – amely írott szabályként *Kayser* munkájáig⁹ vezethető vissza – már nem sokkal a szabályzat elkészülte után is heves vitát váltott ki. *Gradmann* 1908-ban publikált tanulmányában¹⁰ kritikailag elemzi a Porosz Instrukció azon paragrafusait, amelyek a substantivum regens szerinti be-

sorolásról rendelkeznek (a PI 1899-es kiadásában: 157., 164-174. §.), és arra a következtetésre jut, hogy a Porosz Instrukció szabályozása „a könyvtárosok és olvasók számára egyaránt túl bonyolult”, „nehezen érthető” – csak azok számára világos, akik a nyelvészetben jártasak – „és mindemellett nem egyértelműen meghatározott” – szubjektív mozzanatot hordoz az a kitétel, hogy csak a lényeges szavakat kell a besorolásnál figyelembe venni. Azt is vizsgálta, hogy az 1906. évi könyv- és folyóirattermés címeit a grammatikai vagy a mechanikus elv szerinti besorolással lehet hatékonyabban visszakeresni, illetve hány százalékban fordulnak elő azok az esetek, amelyeknél mindkét eljárás ugyanannyira alkalmas. A modern címeknél egyértelműen a mechanikus besorolás eredményezett nagyobb biztonságot a visszakeresésben. Ez a megállapítás felveti azt a jogos kérdést is, hogy mivel indokolható a német katalogizálási szabályzatokban a grammatikai-logikai metódus. Az 1760-as Ostermesse könyvjegyzékeinek tételeit is megvizsgálva kiderült, hogy a XVIII. századi német könyvek, illetve folyóiratok katalogizálásakor a „substantivum regens” elve vezet jobb eredményre. A mondatnyi rendszer sajátossága mellett a főnevek nagy kezdőbetűvel való kiemelése is ezt a módszert támogatja. Mindent egybevetve azonban *Gradmann* a jövőre nézve a mechanikus besorolás elkötelezett híve, javasolja az áttérést a könyvtárosok és olvasók számára is egyszerűbb megoldásra. *Vorstius* elismeri, hogy a „porosz instrukció legnagyobb bizonyítéka a katalogizálás területén megnyilvánuló tudományos viszonyulásnak”¹¹, kristálytisza logikának, de több írásában is¹² felhívja a figyelmet arra, hogy a nyelvtani alapon megválasztott címrendsző leginkább az indogermán nyelvek szerkezetéhez igazodik, és szinte megoldhatatlan feladat elé állítja a katalogizálót olyan ritka nyelvű könyvek címfelvételének elkészítésekor, mint például a magyar. (Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint *Borsa Gedeon* legendává vált története *Huszár Gál*

1560-as énekeskönyvének megtalálásáról, amelyet a magyarul nem tudó német kolléga „*A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséret*” szövegű címnek utolsó sorát képező és önmagában értelmetlen szótágok („*cséret*”) alatt regisztrált”.¹³) Kifejezetten a magyar nyelvű könyvek katalogizálásának nehézségeire több helyen is találhatók utalások a német szakirodalomban¹⁴, ugyanolyan kuriózumnak tekintve a magyar nyelvet, mint a japánt vagy kínait. A Porosz Instrukció megreformálása(i) kapcsán nem egyszer vetődött fel, hogy az „egzotikus” nyelvű könyvek leírásait nem a feldolgozó könyvtár, hanem a dokumentum nyelvének megfelelő szabályzat alapján kellene a katalógusba besorolni.¹⁵

Igazat kell adni Gradmann-nak abban, hogy az olvasók számára is sok nehézséggel jár a „filológusok által és filológusok számára alkotott katalógus” önálló használata. Külön problémát jelentenek az összetett szavak és azok a homonímák, amelyeknél csak a cím (mint „mondat”) elemzése dönti el, hogy az illető kifejezés főnév vagy melléknév (pl. „animal”, „gold”, stb.). Mit tekintünk „substantivum regens”-nek, ha egyáltalán nincs főnév a címben? Ezen nehézségek elkerülésére tett javaslatot Vorstius – igaz, csak 1955-ben a Porosz Instrukció reformjának kapcsán – az anonim művek mechanikus besorolására¹⁶, a módszer alkalmazásának több lehetőségét is ismertetve:

- ☞ A cím egészét betűk összefüggő sorozataként értelmezi, tehát a besorolás szempontjából „*egy szó*”-nak minősíti;
- ☞ A cím minden szavát külön-külön – kihagyás és a szórend megváltoztatása nélkül – figyelembe kell venni a besorolásnál.

Ha csak ez a két megoldás lenne elképzelhető, Vorstius az elsőt részesítené előnyben: a teljesen mechanikus besorolás a lehető leggyorsabb és legegyszerűbb a katalogizáló szempontjából – nincsenek rövidítések, amelyeket fel kellene oldani vagy összetett szavak, amelyek helyesírási problémákat okoz-

nak, csak betűk, „*jelentés nélküli*”, csupán besorolási értékkel rendelkező jelek. Az olvasóktól pedig mindkét eljárás majdnem ugyanolyan pontosságot vár el a cím betűhű ismeretében, mint a második megoldás, amely például a rövidítések esetében a szavak teljes alakját veszi figyelembe.

- ☞ A harmadik metódus értelmében a cím rendszava az első szó – a címkezdő névelő kivételével –, a további szavak megtartják eredeti sorrendjüket, figyelmen kívül hagyva a névelőket és prepozíciókat.
- ☞ Az előbbi módszer kombinálható a grammatikai-logikai elvvel: a rendszó legyen az első főnév, amely alanyesetben áll, vagy netán esettől függetlenül. A Porosz Instrukció és az ezt követő szabályzatok számára Vorstius pontos mérlegelés után ennek alkalmazását tartja kívánatosnak.

A testületi kiadványok feldolgozásánál a Porosz Instrukció – és a legtöbb esetben követői is – elvetik a testületi név alatti regisztrálást, még utaló kiegészítést sem mindegyik írja elő.

Magyarország a Porosz Instrukció árnyékában

A magyar könyvtárak katalogizáló munkáját is a germán iskola határozta meg – köszönhetően az erős politikai és kulturális befolyásnak. A XIX. század közepén *Toldy Ferenc* (1805–1875) adott ki utasításokat az Akadémiai Könyvtár számára (1848), de annak csak egészen rövid része – és inkább a célokra, feladatokra, mint a konkrét megoldásokra orientáltan – rendelkezik a könyvtár katalógusairól. Nemzeti könyvtárunk számára *Mátray Gábor* (1797–1875), a Nemzeti Múzeum igazgatója fordította le a müncheni Hofbibliothek szabályzatát, az 1840-ben keletkezett ún. *müncheni instrukciót*, amely a könyvek szisztematikus elrendezésén, katalogizálásán és raktározásán alapul. Az OSZK 1927-

ben tért át a numerus kurrens raktározásra; 1936-ban *Goriupp Alice* (1894–1979) dolgozta ki a könyvtár új feldolgozási szabályzatát, amely a Németországban megismert adréma-technikát alkalmazza a katalóguscédulák sokszorosítására¹⁷. Általában véve azonban a legtöbb magyar nagykönyvtár a Porosz Instrukció szerint építette katalógusait, mint például az Akadémiai és a Fővárosi Könyvtár, valamint a debreceni, szegedi, pécsi és budapesti egyetemi könyvtárak is. E szabályzat legjelentősebb magyarországi híve és népszerűsítője *Ferenczi Zoltán*, a budapesti Magyar Királyi Egyetemi Könyvtár igazgatója volt¹⁸, az elsők között ismertette azt összefoglaló könyvtartani monográfiájában¹⁹.

A Porosz Instrukciót az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ által 1928-ban közreadott első egységes magyar szabályzat váltotta fel, „*A Központi címjegyzék katalogizálási szabályzata*”²⁰. Könyvtárainkat az első világháború, az elcsatolások és az ijesztő méreteket öltő infláció majdnem ellehetetlenítette, ezért gróf *Klebensberg Kuno* válás- és közoktatásügyi miniszter az 1922. évi XIX. törvénycikkkel megalapította az Országos Magyar Gyűjteményegyetemet, „*hogy nemzeti katasztrófánk után is fenntarthassuk a magyar tudományos munka folytonosságát*”²¹, és az ennek keretében tartozó az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot (OKBK), melynek első igazgatója *Pasteiner Iván* (1887–1962) lett, a budapesti Kir. Magy. Tudományegyetem könyvtárőre, majd (fő)igazgatója. Az OKBK szabályrendeletének²² 6. §-a tartalmazza a testület feladatait:

- „a) Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében tartozó, valamint minden más állami, esetleg az intézményhez önként csatlakozó más gyűjtemények külföldi könyvbeszerzéseinek és csereügyeinek központi adminisztrációja;
- b) az 1886. évi brüsszeli egyezményhez való csatlakozásunk következményeképpen meginduló hivatalos kiadványcsere lebonyolítása; [...]

d) *a közkönyvtárak 1920. január 1-től beszerzett és beszerzendő külföldi könyv- és folyóiratanyagának szakszerű bibliográfiai nyilvántartása és központi katalógusuknak előkészítése.*”

Az OKBK eleinte az Egyetemi Könyvtár épületében működött, itt készült a Központi címjegyzék is. A külföldi anyag bejelentése 1924 őszén kezdődött, az adatok összesen húsz könyvtártól származtak. *Pasteiner Iván* javaslatára a bejelentéseknek a következő bibliográfiai adatokat kell tartalmazniuk: „*önálló műveknél: cím megjelenési hely, év, nyomda; gyűjteményes, folytatásos műveknél: a külön címlappal bíró részek címe, megjelenési helye, éve, nyomdája és az egész gyűjteményben való helyzete (kötetszám); folyóiratoknál: cím, füzetszám, megjelenési hely, idő, nyomda.*”²³ A Központi címjegyzék (mindenféle dokumentumtípusra kiterjedő) katalogizálási szabályzatát *Pasteiner megbízásából Prohászka Lajos* (1897–1963) alkotta meg – levelében így tudósítja erről *Fitz Józsefet*²⁴: „*P[asteiner] Ivánnak egyébként még messzebbmenő tervei is vannak, s én, minthogy igen realisnak tartom őket, örömmel szegődöm ebben is melléje. Katalogizálásunk kapcsán ui. rövid szabályokba foglalom a követendő eljárást. Ily módon néhány hónapon belül a Porosz Instrukcióhoz hasonló (amelyeket különben nagyjából átveszünk) útmutatásunk lesz az egységes katalogizálásra.*” Az OKBK szervezésében 1928-ban megrendezett könyvtárosképző tanfolyamon az új szabályzat megismertetése volt az egyik legfontosabb feladat, oktatója a szerző, *Prohászka Lajos* volt²⁵.

A Központi címjegyzék katalogizálási szabályzata valóban – láthatóan és felvállaltan – követi a Porosz Instrukció megfelelő rendelkezéseit „*sok tekintetben a közölt szabályzat nem más, mint ezeknek az instrukcióknak hazai viszonyokra való alkalmazása, sokszor szó szerinti fordítása*”²⁶, de jelentős eltérések mutatkoznak az anonim művek besorolásával és az utalók alkalmazásával kapcsolatban.

Az anonim művekre vonatkozó általános – és egyértelmű – rendelkezések (91-94. §) alapján – „*tárgyi vezérszónak veendő a tárgyi cím első szava (akármilyen esetben áll).*” Természetesen a névelők, határozószók és kötőszók csak akkor választhatók rendszónak, ha a címben más szó nem szerepel. (A címben lévő rövidítéseket mindig kiegészített formában kell regisztrálni – rendelkezik a 101. §.) A magyar könyvtárak közül csak azok ragaszkodtak továbbra is a német nyelv szerkezetéből adódó „*substantivum regens*”-hez, amelyeknek hagyományai ezt megkövetelték, mint például az Akadémiai és az Egyetemi Könyvtár.

A testületek kiadványait is a tárgyi cím alatt kell a katalógusba besorolni, de a Porosz Instrunkcióval ellentétben „*mindig utaló készítendő a közreadóról a tárgyi vezérszó alatt felvett címre*” (162. §.) – amennyiben a címlap közli a közreadót – valamint a „*társulatok és intézmények stb. székhelyéről [...] még abban az esetben is, ha a székhely nincs a kiadványon feltüntetve. Egyetemek és statisztikai hivatalok kiadványaira viszont csak a székhelyről utalunk.*” (164. §.) Itt a tárgyi cím elegendő információt ad a testületre vonatkozóan is.

„*A központi nyilvántartás tudományos használhatóságát van hivatva előmozdítani az utalásoknak széles köre, nevezetesen: utalólap készül a címben [akár csak körülírt formában is (172. §)] előforduló minden tulajdonnévről, miáltal e nyilvántartás – bizonyos mértékig – egy úgynevezett reálkatalógus jellegével is fog bírni.*”²⁷ Az utalók nagy jelentőségét bizonyítja az is, hogy a szabályzat összesen 195 paragrafusból 52 (125-177. §.) foglalkozik ezzel a kérdéssel.

Vértessy Miklós *Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban* című tanulmányának a könyvtár leíró katalógusával foglalkozó fejezetében²⁸ kritikával illeti a betűrendbe sorolásra vonatkozó paragrafusokat. Az ezirányú intézkedések logikátlansága abban rejlik, hogy a 40.§-ban az idegen neveknél az „ä, ö, ü”

betűk „ae, oe, ue”-vé való átírásáról rendelkezik, a betűrendbe sorolást szabályozó 179. §-ban azonban a magánhangzók besorolási értékéről csak a következők állnak: „*A beosztás a latin abc betűinek sorrendjében történik, [...] a rövid és hosszú magánhangzók [...] között nem teszünk különbséget*”. Annak ellenére, hogy az „o” és „ö” betűk között nem hosszúsági különbség van, az Egyetemi Könyvtár és a Központi címjegyzék is az „ö”-t – a német példát követve – következetesen „oe”-ként sorolta be. Ez a megoldás a magyar olvasóközönség számára teljesen idegen és érthetetlen.

Az OKBK igazgatójának tervei között szerepelt a katalogizálási szabályzat kinyomtatása, de erre csak 1928-ban került sor, valamint az, hogy miniszteri rendelettel kötelezővé tétesse. Igaz, hogy több könyvtár is ezt a szabályzatot alkalmazta, de országosan kötelező érvényű szabvány nem lett belőle; ugyanez a helyzet maradt az 1944-es javított kiadás megjelenése²⁹ után is. (Az első olyan magyar szabályzat, amely a katalogizálási gyakorlatot már rendeletileg és a magyar könyvtári rendszer egésze számára kötelező érvénnyel szabályozza és országosan egységessé teszi az MSZ-3424-52-es „*Könyvtári címleírási szabályok*”.)

Az angol nyelvterület szabályozása

Az angol nyelvterületen – valamint a XX. század harmadától-közepétől például Hollandiában, a Vatikáni Könyvtárban és 1917 után az orosz könyvtárakban – az ALA (American Library Association, Amerikai Könyvtáregyesület) és az LA (Library Association – Angol Könyvtáregyesület) által elkészített³⁰, illetve azok analógiájára kidolgozott szabályzatokat alkalmaztak. Ezen irányzat első szabályzata, a híres 91 pont³¹ *Antonio Panizzi* (1797-1879) munkája. *Rácz Aranka* értékelése szerint³² „*az első modern értelemben vett katalogizálási szabályzat, amely a mai katalogizálási gyakorlatnak szinte min-*

den problémáját felveti.” Panizzi 1835-ben járt Göttingenben és Dziatzko biztosnak tartja, hogy a formai katalógusba épített tartalmi csoportokat (pl. Academies, Ephemerides stb.) német példa alapján képzett³³. Viszont teljesen új az őt megelőző gyakorlathoz képest a testület neve alatt megjelent művek esetében – amennyiben azok valamely személyről, testületről vagy földrajzi helyről szólnak – utaló készítése a tárgyalat személyről, illetőleg objektumról. Panizzi rendelkezései Angliában és Amerikában is ismertek és elfogadottak voltak; szabályzatát Amerikában Charles C. Jewett 1852-ben és Charles C. Cutter 1876-ban fejlesztette tovább fontos lépéseket téve ezzel az angol-amerikai közös szabvány létrehozása felé.

A XIX. század utolsó évtizedeiben 1881-ben valamint 1883-ban készültek el Angliában és Amerikában az e területet szabályozó átfogó dokumentumok; 1900-ban az ALA és az LA képviselőiből munkabizottságot hoztak létre az immáron egységes szabályzat kimunkálására. A J. C. M. Hanson vezetésével megalkotott és egy időben, de külön angol és amerikai változatban napvilágot látott szabványok csak az előszóban, valamint a 174 paragrafus közül nyolc tartalmában tértek el egymástól.

Az angol-amerikai katalogizálási iskola a címeket mechanikusan sorolja be: a rendszó az első szó, ha az nem névelő, a továbbiakban a szavak címbeli sorrendjét veszi alapul, a testületek kiadványait pedig a testület nevével regisztrálja – helyesebben vagy a testület nevéhez vagy székhelyéhez (városhoz), illetőleg működési területéhez (városhoz/országhoz) mint első rendszóhoz sorolja. Ennek a kérdésnek eldöntése attól függ, hogy az illető testület milyen típusú – állami hatóság, társaság, intézmény, vagy egyéb testület, pl. nemzetközi kongresszus, zsinat, kutatási expedíció stb.³⁴ – valamint, hogy milyen bibliográfiai adatok szerepelnek (még) a címlapon vagy a kiadványon. Sok esetben

a cím nyelvi megformálása is változtat még az egyes testületi kiadványok besorolási adatain³⁵. *Karl Löffler Einführung in die Katalogkunde*³⁶ című munkájában gondosan összeválogatott példákon keresztül mutatja be az ezen eljárások okozta nehézségeket, pl. az 1878-as Berlini Kongresszus határozatai „*Berlin, Kongreß von 1878*” alatt található, ezzel szemben a Lateráni zsinatok nem Rómánál, hanem „*Laterankonzil*”-ként szerepelnek, annak ellenére, hogy mindkét eset a testületek negyedik típusát szabályozó rendelkezések hatálya alá tartozik.

A másik nagy probléma a testületek alatti regisztrálással, hogy a nagy könyvtárak katalógusaiban hatalmas mennyiségű és nehezen kezelhető azonos rendszavú cédulahegyeket eredményezhet. *Domanovszky Ákos*³⁷ kitér arra az esetre, amikor a törvény- és rendeletszövegek kiadásai nem közlik az őket megalkotó testület nevét, „*Igy annak a címfejnek a megállapítása, amelyet a hagyományos angolszász gyakorlatnak a testületi szerzős címléírásnak az általános szabályai követelnek, ennél a léírásnál alkotmányjogi kutatásra kényszerítené a címléíró.*” Az ilyenkor alkalmazott „*U.S. Laws, statues*” típusú címfejről érdekes adalékot közöl *Osborn* is: 1950-ben a Harvard egyetemi könyvtárában „*United States*” alatt 80.000 cédula sorakozott, a Kongresszusi Könyvtárban pedig ugyanez 212 katalógusfiókot töltött meg³⁸. *Domanovszky* ezt az eljárást nemcsak a mögötte található kezelhetetlen mennyiségű cédula miatt tartja helytelen megoldásnak, hanem a tartalomra utaló címfej teljes egészében idegen a formai katalógus logikájától és – amennyiben a könyvtár tartalmi katalógussal is rendelkezik – ennek feladatát veszi át fölöslegesen a formai katalógus újabb visszakeresési pontok szolgáltatása nélkül.³⁹

A címek mechanikus besorolása már a Porosz Instrukció reformja kapcsán is felmerült, a testületi szerző mint rendszó alkalmazása és – igen bonyo-

lult, de ennek ellenére sem kielégítően körülhatárolt – rendelkezérendszerének elfogadtatása nehézségekbe ütközött és szakmailag megkérdőjelezhető megoldások terjesztését jelentette. Domanovszky Ákos bemutatja a testületi szerzős regisztrálás gyakorlatának hibáit; a kérdés szabályozásának elvi alapvetését, optimális módszereinek összefoglalását adja⁴⁰:

☞ Tisztán formai kritériumok alapján kell elhatárolni a testületi szerző alkalmazásának eseteit a cím, illetve az egyéni szerzői név szerinti besorolástól, nem kényszerítve a könyvtárost és olvasót a könyvön kívüli és egyéb – néha kinyomozhatatlan – adatok mérlegelésére és felhasználására.

☞ A testületi szerzős címfejek formai szabályozásánál arra kell(ene) törekedni, hogy a két elem (a testület neve és a földrajzi név) közül mindig ugyanaz legyen a rendsző.

☞ Ezenfelül Domanovszky egyéb, az előbbiekhöz képest apró problémákra is rámutat, nevezetesen az olyan testületek kiadványainak kezelésére, amelyek nem teljes nevüket használják, valamint „*nincsen határozottan megformulázott*”, hivatalos nevük. A „*névváltoztató testületek*” esetében sem lehet éles határt vonni, hogy mikor változott meg csak a név és mikor járt a névváltoztatás olyan átszervezéssel, funkcióváltoztatással, amely a folyamatosságot kérdésessé teszi.

Mindezeket egybevetve azt javasolja – igaz az IFLA nemzetközi egységesítési programjának apropóján⁴¹, de a testületi szerzőség alkalmazása körüli vita annál korábbra datálható – hogy a két teljesen ellentétes álláspont közelítéseként és a logika szabályait követve „*a testületi szerző a címléírás rendszerének, a főlapnak a síkjáról áttolendő az utalózás, a melléklapok síkjára, mert így a testületi szerzőség előnyeinek kiaknázásával járó hátrányos kísérvélmények nagyobbik része kiküszöbölhető.*” Így nem kell lemondani a testületi szerző által nyújtott visszake-

resési pontok regisztrálásáról, mint ahogy ezt a Porosz Instrukció teszi, de a formai katalógus logikáját sem kell megbontani és használhatóságát veszélyeztetni olyan rendelkezésekkel, mint amelyeket az angol-amerikai szabályzat tartalmaz. Ezt a megoldást többen felvetették a szakirodalomban, de „*következetes és rendszeres alkalmazására azonban csak egyetlen szabályzatban akadtunk: az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 1928. évi [...] szabályzatában*”⁴²

Az „újlatin” irányzat

Az „újlatin nyelvterület” szabályzataiban általánosságban az anoním műveket mechanikusan címük első szava alatt regisztrálják (természetesen csak akkor, ha ez nem névelő), a testületek neve alatt megjelent publikációknál csak abban az esetben választják a testületet a besorolás alapjául, ha az megelőzi a címet és tartalmának szerves része. Ez a tendencia volt meghatározó elsősorban Franciaországban, Olaszországban, Svájc francia és olasz kantonjaiban, valamint a lengyel könyvtári szövetség által 1917-ben kiadott szabályzat hatásköréhez tartozó könyvtárakban, természetesen az idők során kisebb-nagyobb változtatásokkal. Franciaország korai szabályzatai közül talán legfontosabb *Leopold Delisle-é*⁴³, aki a Bibliotheque Nationale gyakorlatát rendezte. Elgondolásaiban kimutatható Panizzi hatása.⁴⁴ A XX. század derekára vált meghatározóvá a testületi szerző elfogadása és alkalmazása az újlatin típusú katalogizálási szabályzatokban is – közelítve ezzel az angol-amerikai szabályzathoz⁴⁵. (Az újlatin katalogizálási iskola azonban abban az időszakban sem volt olyan nagy hatású és olyan kiemelt fontosságú a katalogizálás további fejlődésében, mint a Porosz Instrukció vagy az angol-amerikai szabályzat, mivel a két szélsőséges állásponthoz képest mindenkor köztes státuszú volt.)

Kísérletek a nemzetközi egység megteremtésére

Összegezve elmondható, hogy a XX. század első felében három nagy katalogizálási iskola volt meghatározó, de az újlatin gyakorlat beolvadásával az angol-amerikai típusba (az 1961-es párizsi nemzetközi katalogizálási konferencián) két irányzat teljesen eltérő filozófián alapuló szabályozásának ellentétes megoldásait kellett szakmailag és nemzetközileg elfogadható egységes szabvánnyá szelídíteni. E két nagy katalogizálási irányzat közötti nemzetközi egység megteremtésének elvi lehetőségeivel foglalkozott a levéltárosok és könyvtárosok 1910-ben Brüsszelben megrendezett kongresszusa is, ahol Hanson az 1908-as angolszász szabályzaton alapuló nemzetközileg egységes szabvány megalkotását javasolta.⁴⁶

A német könyvtárosok 1911-es hamburgi tanácskozásán Rudolf Kaiser előadásában a két módszer összehasonlítása után arra a végkövetkeztetésre jutott⁴⁷, hogy „ha csak személyi szerzős művek lennének, megvalósítható lenne a nemzetközi egység – ahol ez még nem teremtődött meg – [...], de az anonimák besorolásában akkora eltérések mutatkoznak, hogy az önkéntes megegyezés aligha lehetséges”. Egyes részterületeken azonban a Porosz Instrukció rendelkezései kiegészíthetők lennének, például a hiányzó kiadási év helyett a copyright évének felvételével (157. §) vagy a művészek ragadványneveiről utalók készítésével (39. §). A mellőzött név- és címformákról való utalókkal kapcsolatban a Porosz Instrukció tendenciózusan csak azokban az esetekben rendelkezik kötelező érvénnyel, ha az utalás a „mű” megtalálásához elengedhetetlen. „Ez többek között azt is jelenti, hogy a könyvön szereplő név-, illetve címforma regisztrálása nem föltétlenül kötelező – ami az első funkció [a konkrét könyv visszakereshetővé tétele] maradéktalan ellátásával összeférhetetlen.”⁴⁸ Az anonim művek rend-

szavának megválasztása mellett a másik jelentős eltérés a nem latin írásrendszerű kiadványok adatainak átírása – amely értelemszerűen az egyes művek helyét a betűrendben alapvetően meghatározza, tehát a fenti eltérésekhez hasonló különbségeket eredményez –, ebben a kérdésben Kaiser tanácsát követve⁴⁹ egy nemzetközi nyelvészkonferenciának lenne feladata egységes rendelkezések kimunkálása. Az előadást követő szakmai vitát végül a következő tézisek – kevésbé nagyra törő tervek – megfogalmazása zárta⁵⁰:

- ☞ A nemzetközi egységésítés kívánatos lenne, de a nagyon nagy, és főleg lényeges elvi különbségek megfontoltságra intenek.
- ☞ A bibliográfiai adatcsere – a nemzetközi együttműködés egyik legalapvetőbb formája – egységes szabvány nélkül is megoldható, ha a besorolási adatokat nem nyomtatják rá előre a cédulákra. (Tehát a bibliográfiai adatok rögzítésében nincsenek olyan jelentős elvi ellentétek, mint a katalógusszerkesztési kérdésekben.)
- ☞ Legalább a német nyelvterületen meg kell teremteni az egységet, ennek módja a Porosz Instrukció hatáskörének kiterjesztése.

A katalogizálási szabvány egyetemessé tételére reális intézkedések így csak a II. világháború után történ(het)tek, amikor a nemzeti szabályozások önmagukban is reformra szorultak; ekkor az amúgy is szükségessé vált újítások összehangolásának jelentős mozgatója volt a közös katalogizálás technikai előfeltételeinek megléte, a MARC projekt megindulása és nemzetközi kiterjesztése.

„Az indítók kézenfekvő – írja Domanovszky⁵¹ –: a tudományok és a technika viharos fejlődése és a fokozódó nemzetközi együttműködés tudományos téren parancsolóan megkövetelik mindenkitől a gyors tájékozódást a világ legtávolibb sarkában elért új eredményekről és ezzel egyre jobban előtérbe tolják a gyors nemzetközi bibliográfiai szolgáltatások és ezek előfeltételei megteremtésének a követelményét.”

Jegyzetek

1. Vö. Lubetzky, S.: Cataloguing rules and principles. Washington : Library of Congress, 1853. p. 36.; Uő: A katalógus funkciója. In: Könyvtári Tájékoztató, 1957. 2. p. 62-66.; Részletesen ld. Domanovszky Á.: A leíró katalógus alapfeladatai. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 2. Budapest : Tankönyvkiadó, 1964. p. 7-43.
2. Domanovszky Á.: A leíró katalógus alapfeladatai. p. 13.
3. Vö. pl. Mecklenburg, B.: Ueber alphabetische Anordnung. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen [a továbbiakban: ZfB], 1885. 9/10. p. 354.
4. Vorstius, J.: Reglés catalogues á l'usage des bibliothèques de Belgique. In: ZfB, 1934. 12. p. 631-633.
5. Vö. Mecklenburg, B.: Ueber alphabetische Anordnung. p. 359-360.
6. Instuktionen für die alphabetischen Kataloge der preußischen Bibliotheken und für den preußischen Gesamtkatalog vom 10. Mai 1899. Berlin, 1899.
7. Vö. Milkau, F. (Hrsg.): Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. 2. Leipzig : Harrassowitz, 1933. p. 254.; Szelle B.: Katalógizálástörténet. Budapest : Tankönyvkiadó, 1974. p. 34-38.
8. Leyh, G. (Hrsg.): Handbuch der Bibliothekswissenschaft. Bd. 2. 2. Aufl. Wiesbaden : Harrassowitz, 1961. p. 271-272.
9. Kayser, A. C.: Manipulation bey der Einrichtung und der Verfertigung der Bücherverzeichnisse. p. 30. Idézi: Gradmann, R.: Ueber das Ordnungswort im alphabetischen Katalog. In: ZfB, 1908. 7. p. 298.
10. Gradmann, R.: Ueber das Ordnungswort im alphabetischen Katalog. p. 289-302.
11. Vorstius, J.: Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog. In: ZfB, 1955. 3/4. p. 91.
12. Vö. pl. Vorstius, J.: Reglés catalogues á l'usage des bibliothèques de Belgique. p. 633.; Uő: Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog. p. 93-94.
13. Borsá G.: 16. századi magyar nyomtatványok Stuttgartban. In: Magyar Könyvszemle, 1976. 1/2. sz. p. 48.
14. Vö. pl. Kaiser, R.: Behandlung der Ungarica im Preußischen Gesamtkatalog. In: Von Büchern und Bibliotheken. Berlin, 1928. pp. 217-223.; Vorstius, J.: Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog. p. 99.; Uő: Reglés catalogues á l'usage des bibliothèques de Belgique. p. 633.
15. Plate: In: ZfB, 1911. 10-11. p. 427.
Plate hozzászólása Kaiser „Vergleichung der englisch-amerikanischen Katalogregeln mit der Preußischen Instruktion und die Frage internationaler Einugung” című előadásához;
Vorstius, J.: Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog. p. 99.
16. Vorstius, J. Die Ordnung der Sachtitel im alphabetischen Katalog. p. 97-99.; Vö. még: Pogendorf, D.: Die Titelordnung nach der gegebenen Wortfolge. In: Drei Hauptprobleme der alphabetischen Katalogisierung. Wiesbaden : Harrassowitz, 1962. p. 53-126.
17. Fitz József levele Goriupp Alicehez. 1935. július 8. OSZK Kézirattára: Fond 45/839.
18. Goriupp A. : Katalógizálás. In: Könyvtári előadások. Budapest, 1937. p. 16.
19. Ferenczi Z.: A könyvtárban alapvonalai. Budapest : Athenaeum, 1903.
20. A központi címjegyzék katalógizálási szabályai. Budapest : Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ , 1928.
21. Elnöki megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűjteményegyetem alakuló ülésén. 1922. nov. 18. In: Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917-1932). Budapest : Európa, 1990. p. 140.
22. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ szabályrendelete. In: Magyar Könyvszemle, 1923. p. 158-159. A szabályrendelet kelt 1923. február 13-án; jóváhagyta és kiadta Klebelsberg Kuno, m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1923. évi 394. eln. számú rendeletével.
23. Pasteiner I.: Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ igazgatójának jelentése németországi kiküldetéséről. In: Magyar Könyvszemle, 1923. 3/4. pp. 264-265.
24. Prohászka Lajos levele Fitz Józsefhez. 1925. május 17. OSZK Kézirattára: Fond 45/561.
25. Vértesy M. : Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei, 5. Budapest : Tankönyvkiadó, 1971. p. 169.
26. A Központi címjegyzék katalógizálási szabályai. 1928. p. 1.
27. Pasteiner I.: Bibliográfiai Központ. In: Magyar Bibliofil Szemle, 1925. 1/2. p. 92.

28. Vértesy M.: Az Egyetemi Könyvtár a Horthy-korszakban. p. 150-152.
29. A címfelvétel szabályai. Budapest : Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ, 1944.
30. Cataloging rules. Author and title entries. Compiled by Committees of the ALA and of the LA[UK]. Engl. ed. London, 1908. ; American ed. Boston, 1908.
31. 91 rules for the compiling of the catalogue of printed books in the library. London, 1841.
32. Rácz A.: A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé. In: Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve. 1958. p. 108.
33. Vö. Leyh, G. (Hrsg.): Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 1961. p. 257.
34. Vö. az 1908-as kiadásban 58-111. §-ok.
35. Vö. még Domanovszky Á.: A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző. Budapest, 1959. p. 38-59.
36. Löffler, K.: Einführung in die Katalogkunde. Leipzig : Hiersemann, 1935. p. 58.
37. Domanovszky Á.: A címléírasi szabályok ésszerűsítéséről. In: Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. 5. Budapest, 1971. p. 11.
38. Osborn, A. D. Idézi: Leyh, G. (Hrsg.): Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 1961. p. 267.
39. Domanovszky Á.: A címléírasi szabályok ésszerűsítéséről. p. 11.
40. Vö. Domanovszky Á.: A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző. p. 59-70.
41. Vö. még: Baader, P.: Körperschaftliche Verfasser. In: Drei Hauptprobleme der alphabetischen Katalogisierung. p. 1-50.
42. Domanovszky Á.: A könyvtári címléírás irányelvei és a testületi szerző. p. 66.
43. Instructions élémentaires et techniques pour la mise et la maintien en ordre des livres d'une bibliothèque. Lille, 1890.
44. Vö. Rácz Aranka: A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé. p. 109.
45. Leyh, G. (Hrsg.): Handbuch der Bibliothekswissenschaft. 1961. p. 278-279.
46. Vö. Rácz Aranka: A katalogizálási szabályok nemzetközi egysége felé. p. 130-131.
47. Kaiser, R. : Vergleichung der englisch-amerikanischen Katalogregeln mit der Preußischen Instruktion und die Frage internationaler Einigung. In: ZfB, 1911. 9/10. p. 412-430. A végkövetkeztetéseket ld. p. 419., 425-426.
48. Domanovszky Á.: A leíró katalógus alapfeladatai. p. 14.
49. Kaiser, R. : Vergleichung der englisch-amerikanischen Katalogregeln mit der Preußischen Instruktion und die Frage internationaler Einigung. p. 425.
50. Frankfurter. In: ZfB, 1911. 9/10. p. 430.
A Kaiser előadását követő vita végén ő foglalta össze a téziseket.
51. Domanovszky Á.: A nemzetközi katalogizálási konferencia előmunkálataihoz. In: Magyar Könyvszemle, 1960. 2. sz. p. 255.

LOPJÁK A VILÁGHÁLÓN A SIKERKÖNYVEKET

- Egyre nagyobb méreteket ölt az interneten a sikerkönyvek „kalózzlehalászása” -

jelenleg mintegy 7500 műhöz lehet hozzájutni illegálisan, ingyen,
megkerülve mindenféle szerzői és kiadói jogot.

(M.G. nyomán: <http://www.prim.hu/online/cikk.prm?id=22136>)



Megjelent a *Vas Megye Irodalma* 1965-2000 CD-ROM – A magyar és külföldi periodikumok, valamint könyvek anyagából összeállított 28 277 tételt tartalmazó válogatott bibliográfia és repertórium a jelenlegi és a történelmi Vas megye területének és településeinek történelmére, társadalmára, földrajzára, gazdaságára, kultúrájára és személyiségeire vonatkozó irodalmat tárja fel. További információk: Berzsényi Dániel Megyei Könyvtár, Szombathely (bdkm@mail.bdkm.hu)

Digitalizálják a Mátvás-corvinákat – Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban

A Xerox Magyarország Kft. 2001. szeptember végéig digitalizálja az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonában lévő eredeti Mátvás-corvinákat. A „Gutenberg XXI. század” elnevezésű kezdeményezés keretében lehetőség nyílik arra, hogy a védett történelmi kincsekhez elektronikus formában bárki hozzáférjen. A corvinák reprintjeiből eddig 9 kötet készült el, amelyek szeptember 18-29. között megtekinthetők az Országos Széchényi Könyvtárban.

A magyarországi reneszánsz világhírű könyvészeti és művészettörténeti emléke Mátvás király (1458-1490) budai könyvtára, amelyet már a kortársak is – mind tartalmi gazdagságát, mind művészi becsét tekintve – páratlan gyűjteményként tartottak számon. A gyűjtés első időszakából származó, 1470-ig vásárolt kódexek nagyrészt Közép-és Észak-Itália könyvmásoló műhelyeiben készültek. Több darab gazdagította a könyvtárat Vitéz János és Janus Pannonius gyűjteményéből is, a legújabb firenzei mesterek által készített kódexek pedig az évtized második felében, Mátvásnak Aragóniai Beatrixszal kötött házassága után kerültek Budára. 1490-ben, Mátvás halálakor a könyvtár már feltehetően 1500-2000 kötetet számlált, átfogva a reneszánsz műveltségemény minden területét. Ma 216 fennmaradt hiteles corvináról tudunk szétszóródva a világ nagy gyűjteményeiben. A magyar gyűjtemények 53 corvinát őriznek, közülük 35-öt az Országos Széchényi Könyvtár.

A magyar kultúrtörténetnek e csekély számú, ám épen maradt remekét máig csak a tudósok, kutatók vehették kézbe, de ők is csak korlátozottan. 2001 szeptemberétől azonban egyedülálló munka kezdődött a Nemzeti Könyvtárban: a Xerox Magyarország Kft. elkezdte a könyvtár tulajdonában lévő Mátvás-corvinák teljes körű digitalizálását. Ennek köszönhetően a több évszázados könyveket a későbbiekben interneten vagy CD-n bárki megtekintheti. A mun-

ka körülbelül egy hónapot vesz igénybe és a kötetek állapotától függően naponta átlagosan 200-300 oldalt olvasnak be elektronikusan. A Xerox különösen szigorú biztonsági előírások betartása mellett kapott engedélyt az OSZK-tól a munka elvégzésére: a szakemberek a könyvtári dolgozók állandó felügyelete mellett végzik a munkát, a corvinákat csak szakavatott kéz érintheti, és az előírásoknak megfelelően csak minimális fényhatás érheti. Ezért a Xerox szakemberei speciális képzésben vettek részt a munka kezdetét megelőzően.

A digitalizáláshoz használt technológiát kifejezetten a régi, különösen sérülékeny, felbecsülhetetlen értékű írásos emlékek megőrzése céljából fejlesztették ki. A DigiBook6000 RGB speciális hideg fényű mérleg szkennel semmilyen hőhatásnak nem teszi ki a könyvet, valamint biztosítja azt, hogy az eljárás alatt a kötet gerince ne sérüljön. A berendezéshez tartozó szoftver lehetővé teszi, hogy az eredeti képanyagot tökéletes minőségben élvezhessük akár elektronikusan, akár nyomtatott formában.

A szeptember 18-29-e között megtekinthető kiállításon 9 eredeti Mátvás corvina digitálisan feldolgozott, újra nyomtatott változata látható. A módszer alkalmas arra, hogy bármely, hasonló védeltséget élvező mű közkinccsé váljék és azokhoz akár CD-n, akár a világhálón vagy elektronikus könyvtárakban bárki hozzáférhessen. Franciaországban a Xerox ezzel a technológiával tette a nagyközönség számára elérhetővé többek között a Gutenberg Bibliát is.

A Xerox és az Országos Széchényi Könyvtár együttműködése egyedülálló példa arra, hogy a modern technika segítségével az évszázados dokumentumok átörökíthetők a következő nemzedékek számára, közkinccsé tételük mindenki számára lehetővé teszi kulturális örökséghez való hozzáférést.

Információ: Xerox Magyarország Kft. (436-8800)